

Ders 11

Kırgızcada Tonlulaşma Kurah

İki ünlü arasında bazı tonsuz ünsüzlerin tonlu ünsüze dönüşmesine жумшаруу (tonlulaşma) denir. Kırgızcada /к/ ve /п/ ünsüzleri ile biten kelimeler ünlü ile başlayan ek aldığıında tonlulaşır, /к/ - /г/'ye , /п/ - /б/'ye dönüşür. Fakat Türkçede olduğu gibi /t/, /ç/ ünsüzleri iki vokal arasında tonlulaşmaz. Tonlulaşma hadisesini aşağıdaki ünlü ile başlayan eklerin örneklerinden görebiliriz.

Mastar eki -уу/-үү:
тик +-уу – тигүү
бак +-уу – багуу
тап + -уу – табуу
эк + -уу – эгүү
ук + -уу – угуу
жап + -уу – жабуу

İyelik ekleri:
1. şahıs: -Ым -ЫБЫз
2. şahıs: -Ың -Ыңар
-Ыңыз -Ыңыздар
3. şahıs: -Ы -ЛАРЫ

жоолук+ -ым	жоолугум	талап + -ың	талабың
топ +-ыңыз	тобуңуз	бычак+ -ы	бычагы
китеп + -ым	китебим	эсеп+ -ыңар	эсебинер

Sonu /к/ sesi ile biten fiillerden sonra gelen zarf-fiil eki -ып da tonsuzlaşma meydana getiren eklerden biridir:

так+-ып	тагып	чек+-ып	чегип
как+-ып	кагып	ук+-ып	угуп
тик+-ып	тигип	төк+-ып	төгүп vb.

Fakat sonu /п/ ile biten fiilden sonra -Ып зарf-fiili gelecekse iki ünlü ortasında kalan /п/, sondan gelen /п/ 'nin de güçlü etkisi ile iyice yumuşar ve uzun ünlü meydana gelir:

тап+ып >	тавып >	таап	
кап+ып >	кавып >	каап	
теп+ып >	тевип >	тээп	
чап+ып >	чавып >	чаап	
жап+ып >	жавып >	жаап	
сеп+ып >	севип >	сээп	
коп+ып >	ковуп >	кооп	ж.б.

İki kelime arasında da yumuşama meydana gelir, fakat buna yazıda yol verilmez.
Örneğin:

ак алтын - аг алтын
көрүп айтты - көрүб айтты
топ ойноду - тоб ойноду

таап алды - тааб алды

Kırgızcada kendisi zaten yumuşak bir ses olan /б/ sesi, iki ünlü arasında veya /ж/, /д/, /р/, /é/ seslerinden sonra gelirse, /в/ sesine dönüştürülerek telaffuz edilir. Fakat imlâda böyle bir değişime izin verilmez ve /б/ olarak yazılır.

добуш - довуш	‘ses’
жибек - живек	‘ipek’
кабак - кавак	‘kabak’
убада - увада	‘vaat’
барба - барва	‘gitme’
тийбе - тийве	‘dokunma’
алба - алва	‘alma’ vb.

İstisnaî bir durum, taklidi kelimelerin sonunda gelen /p/, /k/ sesleri ile ilgilidir. Bu durumdaki kelimelerden sonra ünlü ile başlayan ek gelirse, yumuşama meydana gelmez. Örneğin:

шап + ылда	шапылда	‘çevik hareketler yapmak’
так + ылда	тактылда	‘net, akıcı konuşmak’
дүп + ылда	дүпүлдө	‘ayak sesi ile gürültü çıkarmak’
лок + ылда	локулда	‘açgözlülük etmek’, ‘zonklamak’

Bu durum belki de taklidî kelimelerde ekspresif ifadenin çok muhim olması, ufak bir ses değişikliğinin bambaşka bir taklidî kelimeye sevkedebilmesi ile açıklanacaktır. Taklidî kelimelerde sertlik ve yumuşaklık, taklit semantiğinin önemli kategorilerindedir. O yüzden olsa gerek, taklidî kelimelerde dilin normlarına aykırı gelen ses hadiseleri mevcut olur.

Yarı ünsüzlerin sert çifti olmadığı için onlardan sonra gelen sert ünsüzlü eklerde de yumuşama meydana gelmez. Yarı ünsüzlerden sonra gelen eklerde bazen yumuşak ve sert ünsüzlü şekillerinin karışık kullanıldığı görülür, örneğin:

жалгыз	жалкы
тайгак	тайкы
жарды	жарты

-дыр/-тыр

алдыр калтыр	
билдир	келтир
күлдүр	толтур
адамгерчилик	адамкерчилик
балтырган	балтыркан
жайгар	жайкар
соңгу	соңку
өңгөй	өңкөй vb.

Esas Kırgızca kelimelerde /п/ sesi söz başında yer almadığı için alınma kelimelerdeki söz başı /п/ler konuşma dilinde /б/ye dönüştürülerek yumuşatıldığı görülür, fakat yazıya yansıtılmaz.

пул - бул
пахта - бахта
пишман - бушайман
пейил - бейил
поезд - боюс vb.

Yumuşama hadisesi yan yana gelen iki kelimedен ilkinin ünlü ile bitip, ikincisinin к ile başladığında da meydana gelir. Örneğin,

ала кой - ала гой
бере кет - бере гет
көрө кел - көрө гел
эне-кыз - эне-гыз vb.

Bunun tam tersine yan yana gelen kelimelerden ilki к veya п ile bitip, onun peşinden ünlü ile başlayan bir kelime geldiğinde de birinci kelimenin sonunda yumuşama meydana gelir.

китеп экен - китеб экен
катып алды - катыб алды
тоңуп өлдү - тоңуб өлдү
белек ал - белег ал
суук эле - сууг эле vb.

Aynı hadiseyi ilki yarısı ünsüzle bitip, ikincisi к ile başlayan iki kelime arasından da görmek mümkün. Örneğin,

жер кароо - жер гароо
ар кандай - ар гандай
тең келет - тең гелет
таң калам - таң галам
сен кара - сен гара
ал кетет - ал гетет vb.

Kırgız imlâsına göre yukarıda gösterilen iki kelime arası yumuşamalar yazıya yansıtılmaz. Seslerin yumuşaması, sonu /п/, /к/ sesleriyle biten fiillere bazı zaman eklerinin eklenmesinde de meydana gelir.

жап+а (gelecek zaman eki)+мын - жабамын
жак+а+мын - жагамын
жап+ып (zarf fiil eki) жабып - жаап
тап+ып - табып - таап
жак+ып - жагып
жап+ар (olası gelecek zaman eki) - жабар
жак+ар - жагар vb.

